

O'ZBEK MAQOM XONANDALIGIDA OVOZ TARBIYASI MASALALARI

Yo'Lchiyeva Munojatxon Abduvaliyevna*Yunus Rajabiy nomidagi O'zMMSh Maqom xonandaligi kafedrası professori*

Annotatsiya: Maqolada maqom xonandalari uchun ovoz tarbiyasining nafas, registr, tembr, parda aniqligi va bezak ijrosi bilan bog'liq jihatlari muhokama qilinadi. Ovoz diapazonini sun'iy kengaytirishdan ko'ra qulay tessiturada sifatli sadolanishni shakllantirish, repertuar yuklamasini bosqichlash va ovoz salomatligini asrash masalalariga urg'u beriladi.

Kalit so'zlar: maqom xonandaligi, ovoz tarbiyasi, nafas, registr, tembr, tessitura, nola, ovoz gigiyenasi

Аннотация: В статье рассматривается воспитание голоса в узбекском макомном пении: дыхание, регистровые переходы, тембр, точность интонации и исполнение мелизматики. Обсуждаются выбор удобной тесситур, постепенное усложнение репертуара и бережное отношение к голосовому аппарату.

Ключевые слова: макомное пение, развитие голоса, дыхание, регистр, тембр, тессitura, голосовая гигиена

Abstract: The article addresses vocal development in Uzbek maqom singing, including breathing, register transitions, timbre, intonation and ornamentation. Emphasis is placed on comfortable tessitura, gradual progression through the repertoire and responsible vocal health practices.

Keywords: maqom singing, voice training, breathing, register, timbre, tessitura, vocal health

O'zbek maqom xonandaligida ovoz tarbiyasi umumiy vokal malakasini shakllantirish bilan birga, mumtoz aytimning o'ziga xos ohang va talaffuz talablarini o'zlashtirishni ham nazarda tutadi. Maqom hofizidan keng diapazon yoki jarangdor ovozning o'zi kifoya qilmaydi. U tovushni bir pardadan boshqasiga tabiiy olib o'tishi, uzoq jumlani mazmunan yakunlashi, nola va qochirimlarni zo'riqishsiz ifodalashi hamda she'riy so'zning ravshanligini saqlashi kerak. Shuning uchun ovoz tarbiyasining mezoni kuchli yangrash bilan emas, boshqariladigan, barqaror va badiiy maqsadga muvofiq sadolanish bilan belgilanadi.

Maqom yo'llarining ovozga qo'yadigan talablari bir xilda emas. Vazmin daromadda tovushning tabiiy boshlanishi va so'zning aniq aytilishi ustun bo'lishi mumkin; keng rivojlangan ashulada esa o'rta va yuqori registrlar o'rtasidagi bog'lanish katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababli

mashg'ulotni tayyor asarning eng baland joyidan boshlash, ayniqsa, ovozi hali to'liq chiniqmagan xonanda uchun maqbul usul emas. Avval qulay tessituradagi qisqa jumlar, keyin bosqichma-bosqich kengayadigan kuy tuzilmalari ustida ishlash maqsadga muvofiq.

Maqom ashulasida nafas olish ma'lum uzunlikdagi tovushni cho'zish bilan cheklanmaydi. Nefasning qayerda olinishi she'r jumlasini, kuy yo'nalishini va eshituvchining mazmunni qabul qilishini o'zgartiradi. Bitta misrani noto'g'ri joyda bo'lish so'zlar o'rtasidagi grammatik aloqani uzib qo'yishi mumkin. Shuning uchun talabaga nafasni «ko'proq ushlab turish»ni buyurishdan oldin ashulaning musiqiy va nutqiy jumlarini ajratib ko'rsatish zarur. Mashq jarayonida bir jumlaning har xil nafas taqsimotida kuylab ko'rish tabiiy yechimni aniqlashga yordam beradi.

Nafas tayanchi haqidagi tushunchani tomoq mushaklarini taranglashtirish bilan adashtirmaslik lozim. Ovoz havo oqimi va ovoz paychalari faoliyatining muvofiqligi bilan hosil bo'ladi; keragidan ortiq bosim tovushni siqib chiqarishga olib kelishi mumkin. AQShning Karlik va boshqa kommunikativ buzilishlar milliy instituti (NIDCD) xonandalarga nafas boshqaruvini o'rganish, ovoz charchagan yoki xirillagan paytda zo'r berib kuylamaslik va zarur dam olishni tavsiya etadi [1]. Bu tavsiyalarni maqomdagi keng nafasli jumlarni o'rganishga tatbiq etishda ham individual ovoz imkoniyati hisobga olinishi kerak.

Nola, qochirim, kashish kabi ijro unsurlari ovozni tabiiy tarbiyalash jarayonida o'rgatiladi. Bezakni ovoz kuchi bilan emas, tovush yo'nalishining aniqligi va zarur parda munosabatlari orqali yuzaga chiqarish muhim. Dastlab o'quvchi asosiy kuy jumlasini bezaksiz to'g'ri olib bora olishi, shundan keyin ustoz namunasidagi bezakning kirish va yakun pardalarini eshitib farqlashi kerak. Aks holda, bezaklar alohida namoyish vositasiga aylanib, maqomning ohangiy qiyofasiga putur yetkazishi mumkin.

Ovoz diapazoni bilan uning ijro uchun qulay qismi bir xil tushuncha emas. Xonanda eng yuqori pardani tasodifan olishi mumkin, ammo o'sha tovushda so'zning ma'nosini, tovush rangini va aniqligini ushlab tutolmasa, u barqaror ijro imkoniyati hisoblanmaydi. Shuning uchun maqom mashg'ulotlarida qulay o'rta registri mustahkamlash, past va yuqori tovushlar orasidagi keskin uzilishni yumshatish, unli tovushlar rangini bir me'yorda saqlash muhimroq. Ayniqsa, avjda tezda baland tovushga chiqish istagi oldingi jumlarni yetarli pishitmaslikka sabab bo'lishi mumkin.

An'anaviy xonandalikda tembr ko'pincha ijrochining shaxsiy qiyofasini belgilaydi. Biroq bir ustozning ovoz rangini so'zsiz takrorlashga intilish barcha xonandalar uchun maqbul emas: anatomik va fiziologik imkoniyatlar har

kimda turlicha. Ustozdan, eng avvalo, tovushni shakllantirish me'yori, ohangga munosabat va badiiy ifoda o'zlashtirilishi kerak. Ayrim xonandalarda tabiiy mayin, boshqalarda to'laroq yoki jarangdor tovush bo'lishi mumkin. Har ikki holatda ham tovushdagi zo'riqish, bo'g'izni siqish va uzoq vaqt tiklanmaydigan xirillash yaxshi ijroning belgisi emas.

Ovoz tarbiyasi repertuar tanloviga ham bevosita ta'sir qiladi. Talabaga murakkab, uzun avjli sho'bani erta berish uning musiqiy xotirasini rivojlantirishi mumkin, biroq barcha pardalarni bir xil sifatda kuylashga hali tayyor bo'lmasa, zararli ijro odatlarini shakllantirish ehtimoli bor. Shuning uchun repertuar masalasi «oddiydan murakkabga» qoidasidan tashqari, tessitura, nafas hajmi, talaffuz ravonligi va ovozning tiklanish holati bilan belgilanadi. Cholg'u sozini xonandaning tabiiy ovoziga moslash ayrim mashg'ulotlarda foydali, ammo bunda maqomning parda munosabatlari buzilmasligi lozim.

Ovoz salomatligi mashg'ulot tartibining tarkibiy qismidir. Uzoq davom etadigan mashqdan keyin dam olish, suyuqlikni me'yorida ichish, kasallik yoki kuchli charchoq paytida yuklamani kamaytirish kabi oddiy qoidalar professional ijrochining barqaror ishlashiga xizmat qiladi. Xonandalar ovoz gigiyenasi bo'yicha ilmiy sharhlarda ijobiy imkoniyatlar qayd etilgan bo'lsa-da, mavjud tadqiqotlarning ayrimlari kichik namunaga asoslangan va ta'limning o'zi har doim bir xil samara beradi, deb bo'lmaydi [2]. Shu sababli umumiy tavsiyalar alohida xonandaning ovoz holatini tekshirish o'rnini bosmaydi.

Agar talabaning ovozi tez-tez xirillasa, tovush diapazoni odatdagidan keskin toraysa yoki kuylash og'riq keltirsa, buni faqat texnik kamchilik deb qabul qilish to'g'ri emas. Mashq yuklamasini to'xtatib, zarur hollarda otorinolaringolog yoki ovoz mutaxassisiga murojaat qilish kerak. Xususan, ovozda davomli muammo bo'lgan paytda avj yoki kuchli dinamikani majburan mashq qildirish tavsiya etilmaydi. Maqom xonandaligida ovozga ehtiyotkor munosabat texnik tayyorgarlikdan alohida emas, balki uning davomiyligini ta'minlovchi zarur shartdir.

Amaliy darsda bir xil ashula jumlasini qulay va noqulay usulda kuylatib, farqni tinglatish ustozga foydali kuzatuv beradi. Masalan, so'zning boshida ortiqcha kuch bilan tovush chiqarish o'rniga mayin kirish, bir nafasni oxirigacha zo'rlab tugatish o'rniga mazmunan to'g'ri bo'linish ustida ishlash mumkin. Bunda pedagog talabaning his qilayotgan noqulayligini e'tiborsiz qoldirmasligi lozim. O'quvchining o'z tovushini qayta eshitishi esa balandlikdan ko'ra tovush sifatidagi farqlarni anglashiga yordam beradi.

Ovoz mashqlarini maqomdan ajratilgan umumiy texnik usullar bilan butunlay cheklab qo'yish ham maqsadga muvofiq emas. Masalan, bir necha qulay pardada ravon bog'langan tovushlar ustida ishlangach, shu malakani maqomning qisqa ohangiy burilishiga tatbiq etish mumkin. Bu usul o'quvchiga mashq bilan asar orasidagi aloqani ko'rsatadi. Shunday bo'lsa-da, butun murakkab maqom jumlasini ovoz «qizdirish» mashqiga aylantirish ortiqcha yuklama tug'dirishi ehtimoli bor. Darsning texnik qismi qisqa va maqsadli, repertuar qismi esa musiqa mazmuniga qaratilgan bo'lishi lozim. Ovoz tarbiyasidagi izchillik xonandani murakkab asarni shoshmasdan egallashga tayyorlaydi.

Maqomda bir xil unli tovush turli registrda boshqa rangda eshitalishi tabiiy. Talaba yuqori pardaga chiqqanida tovushni haddan tashqari yopib yoki ochib aytishga urinishi mumkin. Bunda ustoz tovushning ravshanligiga, so'zning tushunarililigiga va qo'shimcha mushak tarangligining yo'qligiga e'tibor beradi. Natija faqat eng baland tovush qay darajada yangragani bilan emas, yuqori pardadan so'ng qulay registrga qanchalik ravon qaytilgani bilan ham baholanadi. Daromad, avj va tushirim kabi qismlarning barchasida sifatli ovoz saqlanishi barqaror hofizlik texnikasining muhim belgilaridan biridir.

Mashg'ulot tartibini individual o'zgartirish masalasida ham me'yor zarur. Bir talabaga qisqa tanaffusdan keyin yana kuylash qulay, boshqasida esa ovoz tezroq charchashi mumkin. Pedagog dars davomida ovoz sifati yomonlashayotganini sezsa, murakkab bezakni yana ko'p takrorlatish o'rniga tinglash va matn tahliliga o'tishi mumkin. Shu tariqa mashg'ulot davom etadi, ammo ijro apparatiga keraksiz yuklama berilmaydi. Bu yondashuv alohida tibbiy davolash usuli emas, ovozdan oqilona foydalanishga qaratilgan pedagogik ehtiyot chorasi hisoblanadi.

Maqom xonandaligida ovoz tarbiyasi yuqori pardalarni egallash yoki ovoz kuchini oshirish bilan baholanmaydi. Tovushning tabiiy hosil bo'lishi, nafas va she'riy jumlaning mosligi, registrlar o'rtasidagi ravonlik, bezaklarning aniq ijrosi hamda ovoz salomatligini saqlash birgalikda qaralishi kerak. Ustozning vazifasi hamma shogirdni bir xil tembrda kuylatish emas, har bir ovozning imkoniyatlarini maqom uslubiga mos tarzda rivojlantirishdir. Ana shunday yondashuv texnik barqarorlik bilan badiiy ifodaning uyg'unlashishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. National Institute on Deafness and Other Communication Disorders (NIDCD). Taking Care of Your Voice. – <https://www.nidcd.nih.gov/health/taking-care-your-voice>
2. Saeedi S., Baghban K., Seifpanahi M.-S. va boshqalar. The Vocal Hygiene Treatment Programs for Singers: A Systematic Review // Journal of Voice. – 2026. – Vol. 40, No. 2. – B. 376–385. – DOI: 10.1016/j.jvoice.2023.10.028.
3. Rajabov I. Maqomlar. – Toshkent: San'at, 2006.
4. Azamat, O. (2023). UD SOZINING TUZILISHI VA ORGONOLOGIYASI. *Oriental Art and Culture*, 4(1), 595-599.
5. Azamat, O. (2023). AN'ANAVIY UD IJROCHILIGINING RIVOJLANISH NAZARIY ASOSLARI. *Oriental Art and Culture*, 4(5), 42-45.
6. O'ktamovich, X. A. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA CHOLG 'USI, UD SOZINING ORGONOLOGIYASI XUSUSIDA. *GERMANY-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 31-35.
7. Yo'lchieva, M. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATINING O 'RNI SHARQ VA G'ARB MUSIQIY ALOQALAR. *FRANCE-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 18-24.
8. Воисов, М. Э. (2020). ВАЖНОСТЬ И РОЛЬ ТЕХНИКИ ИСПОЛНЕНИЯ ТУРГУНА АЛИМАТОВА В ТРАДИЦИОННОМ ИСПОЛНЕНИИ ТАНБУР. *Проблемы современной науки и образования*, (10 (155)), 79-81.
9. Ваисов, М. Э. (2024). ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛНЕНИЯ И ОБУЧЕНИЯ МЕЛОДИИ АРИ БОБОХОНОВА "ХУРРАМ" НА ИНСТРУМЕНТЕ РУБАБ. *Проблемы современной науки и образования*, (8 (195)), 45-47.
10. Бориева, К. Р., & Буриева, К. Р. (2022). МАКОМ ОРЫНДАУДАҒЫ ӘН ДАУЫСТАРЫ ПЕВЧЕСКИЕ ГОЛОСА В ИСПОЛНЕНИИ МАКОМОВ. *К 89 XXI ғасырдағы түркі халықтарының ұлттық орындаушылық өнері: зерттеу*, 244.
11. Ulmasovich, R. U. (2025). O'zbek mumtoz musiqasi merosining milliy va umumbashariy qadryatlari. *France-Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education*, 1(3), 8-13.
12. Nosirovna, B. M. S. (2025). SHARQ XALQLARI MUSIQASIGA G 'ARB OHANGLAR OQIMINING IJODIY UYG 'UNLASHUVI. *RUSSIA-SCIENTIFIC*

REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 22-25.

13. Qobiljon, A. (2024). USING HANGS OF ASHULA AS VOICE EXERCISES. *European Journal of Arts*, (3), 45-49.

14. Odiljon o'g'li, I. A. (2025). SHASHMAQOMDAGI AVJLAR VA "ZEBO PARI AVJ" NING YARALISHI. *SPAIN-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(2), 24-28.

15. Abdujabbarovna, S. M. (2025). XALQIMIZ VA UNING NAMOYANDALARI YARATGAN MA'NAVIY BOYLIKLARIMIZ BUTUN O 'ZBEK XALQI MADANIY MEROSI, QADRIYATLARINING TARKIBIY QISMI. *USA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 30-34.

16. Muhabbat, S. (2022). MAHMUDJON TOJIBOEV BASTALAGAN TURKUM ASARLARGA BIR NAZAR. *Oriental Art and Culture*, 3(4), 848-857.

17. Muhabbat, S. (2024). CULMINATIONS AND NAMUDS IN SHASHMAKOM: ZEBO PARI AND AVJ-I TURK. *European Journal of Arts*, (3), 53-55.

18. Islomjon o'g, G. A. A. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATINING O 'RNI SHARQ VA G'ARB XALQLARI MUSIQASI. *RUSSIA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 13-16.

19. Doniyor, N. (2025). XALQ VA PROFESSIONAL SAN'AT TURLARI O'ZBEK MUSIQA MADANIYATI MISOLIDA. *FRANCE-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 14-17.

20. Bahodir o'g'li, N. B. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATIDA MILLIY QO 'SHIQCHILIKDA OVOZ DIAPAZONINING AHAMIYATI. *SPAIN-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(2), 7-11.

21. Pirmatova, N. (2024). FARG'ONA-TOSHKENT MAQOM YO'LLARI. *Modern Science and Research*, 3(12), 1294-1296.

22. Tolibjonovich, S. M. M. (2025). MAQOM XONANDALIGIDA AMALIYOTNING O 'RNI VA PEDAGOGIK MUAMMOLAR. *CANADA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 26-30.

23. Матякубов, Ш. Б. (2019). Искусство бахши в Узбекистане. *Вестник науки и образования*, (12-1 (66)), 111-113.

24. Матякубов, Ш. (2013). О МИФОЛОГИИ ЭПОСА «АЛПАМИШ». *SCIENCE AND WORLD*, 88.
25. Матякубов, Ш. Б. (2017). Термины вокального искусства и профессиональные певческие жанры Узбекистана. *Молодой учёный*, 10, 464.
26. Matyoqubov, S. B. (2022). MAQOM XONANDALIGIDA OVOZ SOZLASH. *Oriental Art and Culture*, 3(2), 822-829.
27. Матякубов, Ш. Б. (2024). ШАШМАКОМДА ОРАЗ МАКОМИ. *Проблемы современной науки и образования*, (1 (188)), 55-57.
28. Batirovich, M. S. (2024). Traditions of Teacher and Student in the Art of Uzbek Classical Music. *European Journal of Arts*, (3), 37-39.
29. Batirovich, M. S. (2024). About Notes of Shashmakom in Ancient Sources. *European Journal of Arts*, (3), 34-36.
30. Matyakubov, Ş. (2015). Узбекская Традиционная Вокальная Музыка. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (28), 87-95.
31. Abdinabiyevna, S. M. (2025). XONLIKLARNING TARQALISHI NATIJASIDA O 'ZBEK MUSIQA MADANIYATI MAHALLIY XUSUSIYATLARNI QABUL QILA BOSHLASHI VA SAN'ATDAGI TUB BURILISHLAR. *CANADA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 20-25.
32. Ulasheva, M. A. (2022). AN'ANAVIY XONANDALIKDA OVOZ XUSUSIYATLARI, TA'LIMDA INNOVATSIYON YONDASHUVLAR. *Oriental Art and Culture*, 3(4), 120-122.
33. Ulasheva, M. A. (2024). The Place of Female Performers In Makom Performance and Their Styles. *EUROPEAN JOURNAL OF ARTS Учредители: Premier publishing sro*, (2), 103-105.
34. Axmadovna, U. M., & Qizi, T. M. R. (2024). DISTRIBUTION OF THE WORK OF UZBEK FEMALE MAKOM PERFORMERS IN SOCIAL NETWORKS. *European Journal of Arts*, (3), 56-59.
35. Улашева, М. А. (2019). Роль певческих голосов в мире макомов. *Проблемы современной науки и образования*, (4 (137)), 91-93.
36. Karimova, M. V. (2023). ALISHER NAVOIY VA SHASHMAQOM. *Academic research in educational sciences*, 4(Conference Proceedings 1), 405-412.
37. Achildiyeva, M. (2022). SHASHMAQOM MUSHKILOT BO'LIMINING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 344-352.